

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**SMETNJE I POREMEĆAJI:
FENOMENOLOGIJA,
PREVENCIJA I TRETMAN**
deo I

Priredile
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

BEOGRAD 2010

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

*Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i
tretman
deo I*

*Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment
Part I*

Priredile / Edited by
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

Beograd / Belgrade
2010

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i tretman deo I***

- Za izdavača:** Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan
- Urednici:** Prof. dr Jasmina Kovačević, doc. dr Vesna Vučinić
- Uređivački odbor:**
- Prof. dr Mile Vuković,
 - Prof. dr Snežana Nikolić,
 - Prof. dr Sanja Ostojić,
 - Prof. dr Nenad Glumbić,
 - Prof. dr Aleksandar Jugović,
 - Prof. dr Branka Eškirović,
 - Doc. dr Nada Dragojević,
- Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
- Prof. dr Pejo Đurašinović, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banja Luci
 - Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
 - Dr Zora Jačova, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
 - Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
 - Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
 - Dr Isabel Maria Martin Monzón, University of Sevilla, Spain
 - Dr Isabel Trujillo Pozo, University of Huelva, Spain
- Recenzenti:**
- Dr Philip Garner, The University of Northampton
 - Dr Maria Elisabetta Ricci, Univerzitet "La Sapienza", Rim, Italija
 - Dr Vlasta Zupanc Isoski, Univerziteti klinički centar, Ljubljana

Štampa:

„Akademija“, Beograd

Tiraž: 350

Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju edicije: Radovi i monografije.

Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 29.6.2010. godine, Odlukom br. 3/59 od 2.7.2010. godine, odobrilo je štampu Tematskog zbornika "Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman", deo I.

ISBN 978-86-80113-98-2

**EDITION:
PAPERS AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
*Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment Part I*

- For the Publisher:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean
- Editors:** Prof. Jasmina Kovačević, PhD
Asst Prof. Vesna Vučinić, PhD
- Editorial Board:**
- Prof. Mile Vuković, PhD
 - Prof. Snežana Nikolić, PhD
 - Prof. Sanja Ostojić, PhD
 - Prof. Nenad Glumbić, PhD
 - Prof. Aleksandar Jugović, PhD
 - Prof. Branka Eškirović, PhD
 - Asst Prof. Nada Dragojević, PhD
- University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation
- Prof. Pejo Đurašinović, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka
 - Asst Prof. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
 - Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
 - Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
 - Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
 - Isabel Maria Martin Monzon, PhD, University of Sevilla, Spain
 - Isabel Trujillo Pozo, PhD, University of Huelva, Spain
- Reviewers:**
- Philip Garner, PhD, The University of Northampton
 - Maria Elisabetta Ricci, PhD, University "La Sapienza", Rome, Italy
 - Vlasta Zupanc Isoski, PhD, University Medical Centre, Ljubljana

Printed by:
"Akademija", Belgrade
Number of copies: 350

Scientific Council of the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, decided to release the edition Papers and Monographs (Decision no 3/9 from 8th March 2008).

Scientific Council of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, approved the printing of Thematic Collection of Papers: Disabilities and Disorders: Phenomenology, Prevention and Treatment Part I at its regular session on 29th June 2010 (Decision no 3/59 from 2nd July 2010).

ISBN 978-86-80113-98-2

STAVOVI PREMA SEKSUALNOSTI ODRASLIH OSOBA SA UMERENOM INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Slobodan Banković, Bojan Dučić, Mirjana Đorđević

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

U procesu odrastanja i seksualnog sazrevanja osoba sa intelektualnom ometenošću (IO), specijalni edukatori imaju značajnu ulogu i od njih se očekuje da ukazuju na realne mogućnosti partnerskih odnosa osoba sa IO, stvaraju uslove za razvoj seksualnosti kao i da sarađuju sa porodicom i pomognu joj u prihvatanju ideje o seksualnosti njihove dece.

Predmet ovog istraživanja je ispitivanje stavova diplomiranih specijalnih edukatora sa direktnim iskustvom u radu sa osobama sa IO prema seksualnosti osoba sa umerenom IO.

Uzorak su činili specijalni edukatori zaposleni u školama i dnevnim boravcima na teritoriji Republike Srbije. Za ispitivanje stavova korišćen je Upitnik za procenu stavova o seksualnosti osoba sa IO (ASQ-ID), kao i kraća verzija ovog upitnika koja je primenjena za procenu stavova o seksualnosti osoba koje pripadaju opštoj populaciji (ASQ-GP). Upitnicima su obuhvaćeni različiti aspekti ljudske seksualnosti.

Izvršena je faktorska analiza oba upitnika, pri čemu su faktori ekstrahovani analizom glavnih komponenti. Ispitana je i korelacija stavova prema seksualnosti osoba sa umerenom IO i stavova prema seksualnosti osoba opšte populacije.

Rezultati su razmatrani u svetlu dosadašnjih istraživanja u kojima su primenjeni navedeni upitnici, kao i onih istraživanja kojima je obuhvaćena problematika sagledavanja seksualnosti osoba sa IO.

Ključne reči: umerena IO, stavovi, seksualnost

Za većinu ljudi seksualnost i njeno ispoljavanje predstavljaju prirodne i važne komponente samoodređenja, emocionalnog blagostanja i opšteg kvaliteta života. Kompleksnost pojma seksualnosti se ogleda u mnoštvu njenih obeležja (Karellou, 2003). Ljudska seksualnost ima biološke i telesne karakteristike, kao i propratne manifestacije u psihičkom životu i društvenom ponašanju. Valter smatra da seksualnost ima tri funkcije: funkciju užitka, koja obuhvata osećaj individualne sreće i zadovoljstva, funkciju socijalizacije, koja se ogleda u međuljudskoj komunikaciji i reproduktivnu funkciju, koja osigurava održanje vrste. Ako jednu od ovih funkcija nije moguće ostvariti, kao npr. reproduktivnu (iz bioloških ili psihosocijalnih razloga), onda to ne sme biti opravdanje za sprečavanje ili potiskivanje drugih (Walter, 1986, prema Teodorović, Mišić, 1994). Osobe sa IO, kao

i ostatak društva, karakteriše seksualno interesovanje, responzivnost, reproduktivna sposobnost i potreba za emocionalnom razmenom. Pored pomenutih sličnosti, osoba sa IO i opšte populacije, postoje i izražene različitosti koje se ogledaju u barijerama na koje nailaze u pokušaju ispoljavanja seksualnosti.

Tokom XX veka društvo je na različite načine regulisalo ostvarivanje navedenih funkcija seksualnosti kod osoba sa sniženim nivoom intelektualnog funkcionisanja. Najdrastičniji oblik regulacije bila je prisilna sterilizacija, koja se primenjivala sve do 70-tih godina prošlog veka (Glumbić, 2007). Sve do razvoja pokreta normalizacije, 60 - 70-tih godina, osobe sa IO su imale društveni položaj koji je ograničavao i/ili onemogućavao ostvarivanje njihove seksualne uloge i ispoljavanje osećanja. Ovaj pokret doneo je značajne promene na planu poboljšanja metoda rehabilitacije, uvođenja procesa individualizacije i deinstitutionalizacije, kao i formiranje organizacija za samozastupanje. Promene postaju evidentne i na planu ljudskih prava iz kojih Kraft (Craft, 1985, 1987, prema Karellou, 2003) izdvaja šest osnovnih, koja se odnose na seksualnost osoba sa IO. Pravo na:

1. preuzimanje uloge odrasle osobe
2. informisanje o sopstvenoj i seksualnosti drugih osoba
3. ostvarivanje, održavanje i prekidanje partnerskih veza
4. zaštitu od seksualnog zlostavljanja
5. ispoljavanje sopstvene seksualnosti, čak i onda kada je to u suprotnosti sa stavovima i verovanjima osoba koje brinu o njima
6. ispoljavanje prikladnog seksualnog ponašanja

Mogućnost ostvarivanja navedenih prava može zavisiti od kognitivnih i adaptivnih sposobnosti osoba sa IO, kao i od stavova osoba iz okruženja. Stavovi imaju kognitivnu, konativnu i bihevioralnu komponentu (Trebješanin, 2001: 464), formiraju se kroz direktno ili indirektno iskustvo (Hižman, 2008) i predstavljaju predispoziciju stereotipnog i predvidljivog načina reagovanja u odnosu na određene društvene grupe (Hunt, Hunt, 2000, prema Glumbić i sar., 2009).

Ispitivanje socijalnih stavova predstavlja put kojim možemo doći do odgovora kakav status i karakteristike, kada je u pitanju seksualnost, opšta populacija pripisuje osobama sa ometenošću i da li ih dovodi u nepovoljniji položaj u odnosu na njihove realne mogućnosti. Ovo je posebno značajno uzimajući u obzir rezultate pojedinih istraživanja koji ukazuju da se isti oblici ispoljavanja seksualnog ponašanja mogu smatrati manje prihvatljivim za osobe sa IO, nego za opštu populaciju (Wolfe, 1997; Drummond, 2006; Swango-Wilson, 2008). Čak i u okviru stavova prema seksualnosti osoba sa invaliditetom možemo zapaziti razlike u stavovima prema seksualnosti osoba sa IO. U istraživanju Kaca i sar. studenti su iskazali negativnije stavove prema seksualnosti osoba sa IO u odnosu na stavove prema seksualnosti osoba sa paraplegijom (Katz, 2000).

Osobe sa IO su najresponzivnije na stavove njihovog neposrednog okruženja, pri čemu ti stavovi u značajnoj meri mogu uticati na oblikovanje slike o sebi kod ovih osoba. Pojedini autori ukazuju na činjenicu da odrasle osobe sa IO ispoljavaju negativne stavove prema seksualnosti (Lunsky, Konstantareas, 1998, Owen et al., 2000, prema Aunos, Feldman, 2002). Načini na koje osobe sa IO sagledavaju pojedine oblike ispoljavanja seksualnog ponašanja kao prihvatljive ili neprihvatljive u velikoj meri mogu biti određeni stavovima osoba sa kojima često provode

značajan deo vremena (Lunsky, Konstantareas, 1998, prema Aunos, Feldman, 2002).

U procesu odrastanja i seksualnog sazrevanja osoba sa IO specijalni edukatori imaju značajnu ulogu koju ne smemo ignorirati. Od njih se očekuje da ukazuju na realne mogućnosti partnerskih odnosa osoba sa IO, stvaraju uslove za razvoj seksualnosti, kao i da saraduju sa porodicom i pomognu joj u prihvatanju ideja o seksualnosti njihove dece (Morentin, 2008).

PREGLED ISTRAŽIVANJA

Uvidom u rezultate dosadašnjih istraživanja, usmerenih na ispitivanje stavova prema seksualnosti osoba sa IO, može se izdvojiti nekoliko značajnih varijabli koje se pojavljuju kao determinišući faktori stavova prema ovoj osetljivoj temi. Neke od varijabli mogu se pripisati karakteristikama osoba iz opšte populacije (npr. roditelja, stručnjaka), druge, karakteristikama osoba sa IO, dok se određene varijable pojavljuju u sklopu načina na koji se sagledavaju različiti aspekti seksualnosti (npr. reproduktivno ponašanje i roditeljstvo, homoseksualnost, kontrola seksualnih osećanja i ispoljavanja seksualnog ponašanja, seksualna edukacija i dr.).

U velikom broju istraživanja, godine starosti osoblja koje radi sa osobama sa IO izdvajaju se kao jedna od značajnih determinanti stavova prema seksualnosti osoba sa IO. Zapaža se da starije osobe imaju tradicionalniji, manje tolerantan stav prema seksualnosti ove populacije, za razliku od mlađih ispitanika koje karakteriše generalno liberarniji stav prema seksualnosti uopšte, pa i prema seksualnosti osoba sa IO (Karellou, 2003; Drummond, 2006; Swango-Wilson, 2008; Esterle et al., 2008).

Pored godina starosti, zapaža se da vrsta i intezitet kontakata, određenih prirodom posla koji obavljaju stručnjaci, odnosno osoblje koje radi sa osobama sa IO, može uticati na pozitivnost stavova. Osoblje koje je u direktnom kontaktu sa osobama sa IO u kraćim vremenskim periodima (npr. tokom kliničke procene ili tretmana) ima pozitivniji stav o seksualnosti osoba sa IO, za razliku od osoblja koje radi na zbrinjavanju ovih osoba kontinuirano u dužem vremenskom periodu. Ovi drugi izražavaju znatno negativnije stavove po pitanju seksualnosti osoba sa IO. Najnegativnije stavove izražavaju zaposleni u institucijama koje pružaju dvadesetčetvoročasovnu zbrinjavanje korisnika sa IO (Bazzo et al., 2007). U prilog ovome govore i nalazi istraživanje u kojoj je osoblje zaduženo za pružanje podrške osobama sa IO u uslovima grupnog stanovanja u zajednici imalo pozitivnije stavove prema ispoljavanju seksualnosti njihovih korisnika u odnosu na osoblje u institucijama (Brantlinger, 1983, prema Aunos, Feldman, 2002). Griv smatra da osoblje koje direktno radi sa korisnicima sa IO u institucijama ispoljava konzervativnije stavove prema svim osobama sa IO bez obzira na stepen ometenosti, jer ne uzima u obzir sve karakteristike njihovog intelektualnog funkcionisanja, već donosi zaključke na osnovu kapaciteta osoba sa težim oblicima IO sa kojima rade. Ovo se može negativno odraziti na mogućnost ispoljavanja seksualnosti osoba sa lakom IO (Grieve et al., 2008). Pojedini autori smatraju da nivo prihvatanja seksualnog ponašanja osoba sa IO raste sa nivoom njihove nezavisnosti u svakodnevnom funkcionisanju (Esterle et al., 2008, Grieve et al., 2008).

Međutim, beleži se da i pol osoba sa IO može imati uticaj na stavove osoba koje sa njima rade. Gilmor i Čambers (Gilmore, Chambers, 2010) pronalaze da osoblje koje neposredno radi sa osobama sa IO, generalno ima pozitivne stavove prema seksualnosti njihovih korisnika, ali da postoje razlike u odnosu na njihov pol. Terapeuti, obuhvaćeni ovom studijom smatraju da muškarci sa IO imaju manji nivo samokontrole u pogledu ispoljavanja seksualnog ponašanja. Takođe, pomenuti ispitanici se zalažu za niži nivo seksualne slobode kod žena sa IO, u odnosu na žene redovnog razvoja. Štulhofer (Štulhofer, 2009) ukazuje da prisustvo rod-nih stereotipa ili dvostrukog seksualnog standarda, kojim se dodeljuju različita seksualna prava i uloge muškarcima i ženama, predstavlja jedan od faktora koji može uticati na nivo seksualnih rizika kod žena. Postoje i zapažanja pojedinih autora da se žene sa IO često vide kao osobe sa dvostrukim "hendikepom". Prvi je to što su žene, a drugi, što funkcionišu na nivou IO (npr. Hanna, Rogovsky, 1991, Lloyd, 1992, prema Ahlborn, Panek, Jungers, 2008).

Iako poslednjih decenija, stavovi profesionalaca postaju liberalniji u oblasti ispoljavanja seksualnosti i masturbacije odraslih osoba sa IO, terapeuti pokazuju dozu opreznosti kada su u pitanju intimne veze osoba sa sniženim intelektualnim funkcionisanjem, naročito homoseksualne prirode (Yool et al., 2003). Ovi rezultati potkrepljuju potrebu sagledavanja stavova u sklopu pojedinih aspekata seksualnosti tj. multi-komponentne prirode seksualnosti koju navode Kjuski i Gilmor (Cuskelly, Gilmore, 2007).

METODOLOGIJA

Uzorak

Istraživanje je realizovano tokom 2010. godine. Uzorak je činilo 226 specijalnih edukatora (206 ženskog i 20 muškog pola) zaposlenih u školama, dnevnim centrima i ustanovama za trajni smeštaj korisnika sa IO na teritoriji Republike Srbije. Ispitanici su podeljeni u četiri starosne grupe: 1. od 24-29 god. (15%), 2. od 30-39 god. (36,3%), 3. od 40-49 god. (18%), 4. od 50-63 god. (28,8%). Za četiri ispitanika je nedostajao podatak o godinama starosti (1,8%). Svi ispitanici rade neposredno sa osobama sa IO. Prema godinama iskustva u radu sa osobama sa IO, kao i godinama iskustva u radu sa osobama sa umerenom IO, uzorak je podeljen u tri grupe (do 5 godina, od 6 do 10 godina i preko 10 godina iskustva). Od 226 specijalnih edukatora, njih 170 je imalo direktno iskustvo u radu sa osobama sa UIO.

Instrumenti

Pri ispitivanju stavova o seksualnosti primenjena su dva instrumenta: Upitnik za procenu stavova o seksualnosti osoba sa IO (The Attitudes Toward Sexuality Questionnaire - Individuals with an Intellectual Disability: ASQ-ID) (Cuskelly, Bryde, 2004) i Upitnik za procenu stavova o seksualnosti osoba opšte populacije (Attitudes to Sexuality Questionnaire - Individuals from the General Population: ASQ-GP) (Cuskelly, Bryde, 2004).

ASQ-ID je namenjen ispitivanju stavova prema seksualnosti odraslih osoba sa IO. Upitnik je modifikovan tako što je dopunjen naznakom da je u pitanju procena stavova prema osobama koje pripadaju populaciji osoba sa umerenom in-

telektualnom ometenošću. Svakim pojedinačnim ajtemom ispitivani su stavovi prema seksualnosti osoba sa umerenom IO ženskog i muškog pola, sa izuzetkom tri ajtema čiji sadržaj nije specifikovan u odnosu na pol. Upitnik se sastoji od 65 ajtema, raspoređenih u tri celine (I-tri ajtema koja su univerzalna za oba pola, II-31 ajtem kojima se procenjuju stavovi prema seksualnosti osoba ženskog pola i III-31 ajtem koji se odnosi na osobe muškog pola).

Upitnik za procenu stavova o seksualnosti osoba opšte populacije (ASQ-GP) sadrži osamnaest ajtema (devet za muškarce i devet za žene), koje su autori skale ekstrahovali iz instrumenta ASQ-ID, smatrajući ih najrelevantnijim za procenu stavova o seksualnosti masovne populacije.

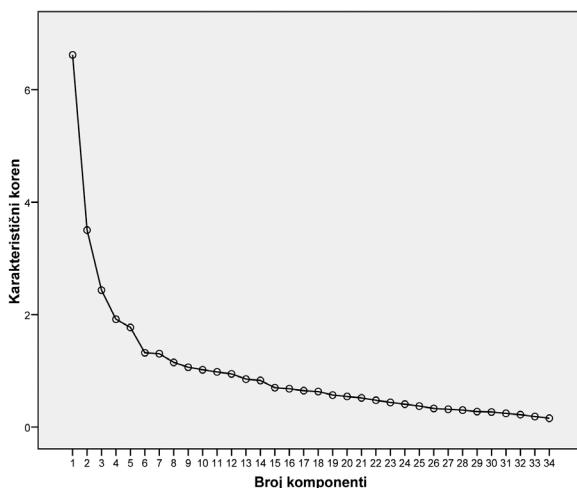
Slaganje ili neslaganje sa tvrdnjama, ispitanik je izražavao uz pomoć šestostepene Likertove skale (1-apsolutno se slažem, 2-slažem se, 3-donekle se slažem, 4-donekle se ne slažem, 5-ne slažem se i 6-apsolutno se ne slažem). Ajtemi su rekodovani tako da viši skorovi ukazuju na pozitivnije stavove ispitanika.

REZULTATI

Faktorska struktura upitnika o stavovima prema seksualnosti muškaraca i žena sa umerenom IO

U cilju ispitivanja strukture upitnika o stavovima prema seksualnosti osoba sa UIO, primenjena je faktorska analiza (metod glavnih komponenti), posebno nad ajtemima koji referiraju na seksualnost žena i nad ajtemima koji referiraju na seksualnost muškaraca sa UIO. U okviru faktorske analize ajtema koji se odnose na seksualnost žena sa UIO, s obzirom na veliki broj faktora prema kriterijumu jedinice u odnosu na broj ajtema, primenjen je stroži Scree kriterijum (grafikon 1) na osnovu kojeg je moguće ekstrahovati pet faktora koji zajedno objašnjavaju oko 48% zajedničke varijanse.

Grafikon 1 – Dijagram prevoja

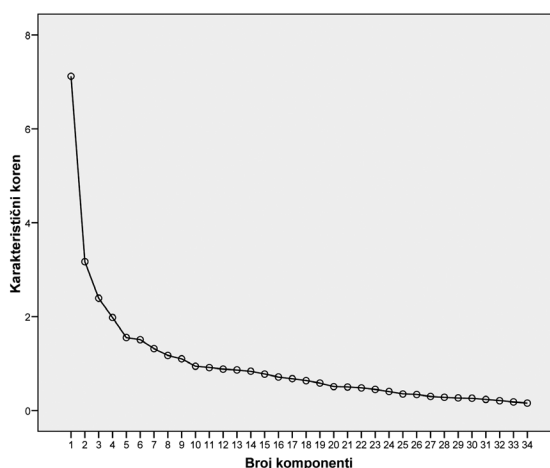
Izolovani faktori su dovedeni u Promax poziciju i interpretirani na osnovu matrice sklopa. Iz dalje analize isključena su dva ajtema koja ne doprinose značajno objašnjenju faktorske strukture upitnika, kao i peti faktor koji nije imao zadovoljavajući koeficijent interne konzistencije. Zadržana četiri faktora objašnjavaju oko 43% zajedničke varijanse. Nazivi faktora su dati u tabeli 1.

Tabela 1 – Nazivi ekstrahovanih faktora sa koeficijentima interne konzistencije i primeri ajtema koji ilustruju navedene faktore

Faktor I	Roditeljstvo žena sa UIO	$\alpha=,8684$
	<ul style="list-style-type: none"> - Ako se žene sa IO udaju, trebalo bi im zakonom zabraniti da imaju decu. - Terapeuti i roditelji treba da obeshrabre žene sa IO da imaju decu. 	
Faktor II	Nereproduktivno seksualno ponašanje žena sa UIO	$\alpha=,7393$
	<ul style="list-style-type: none"> - Dobro bi bilo da se onim ženama sa IO koje žele da masturbiraju obezbedi privatnost u kući. - Skrivena masturbacija je prihvatljiva forma seksualnog ispoljavanja za žene sa IO. 	
Faktor III	Seksualna prava žena sa UIO	$\alpha=,6899$
	<ul style="list-style-type: none"> - Žene sa IO imaju pravo da se udaju. - Svim ženama sa IO čiji stepen razvoja omogućava učešće u seksualnim aktivnostima treba omogućiti puni pristup informacijama o kontracepciji. 	
Faktor IV	Seksualna edukacija žena sa UIO	$\alpha=,7201$
	<ul style="list-style-type: none"> - Razgovori o seksualnim odnosima podstiču promiskuitet kod žena sa IO. - Najbolje je sačekati da devojka ili žena sa IO postavi neko pitanje o seksualnosti pre nego što se sa njom započne razgovor o toj temi. 	
Faktor V	Samokontrola žena sa UIO	$\alpha=,238$
	<ul style="list-style-type: none"> - Žene sa IO obično imaju manje interesovanja za seks u odnosu na ostale žene. - Žene sa IO se lakše seksualno uzbuđuju nego druge žene. 	

Faktorskom analizom (metod glavnih komponenti) ajtema koji se odnose na stavove prema seksualnosti muškaraca sa umerenom IO, dobijeno je relativno slično rešenje kao i za stavove prema seksualnosti žena sa umerenom IO. Strožim Scree kriterijumom, moguće je izolovati 5 faktora (grafikon 2).

Grafikon 2 – Dijagram prevoja

Izolovani faktori su dovedeni u Promax poziciju i interpretirani na osnovu matrice sklopa. Iz dalje analize isključen je jedan ajtem koji ne doprinosi značajno objašnjenju faktorske strukture upitnika. U tabeli 2 su prikazani nazivi ekstrahovanih faktora iz upitnika za procenu stavova prema seksualnosti muškaraca sa UIO sa primerima ajtema koji ilustruju te faktore.

Tabela 2 – Nazivi ekstrahovanih faktora, koeficijenti interne konzistencije i primeri ajtema koji ilustruju navedene faktore

Faktor I	Roditeljstvo muškaraca sa UIO	$\alpha=,863$
- Ako se muškarci sa IO ožene, trebalo bi im zakonom zabraniti da imaju decu. - Terapeuti i roditelji treba da obeshrabre muškarce sa IO da imaju decu.		
Faktor II	Nereproduktivno seksualno ponašanje muškaraca sa UIO	$\alpha=,7175$
- Dobro bi bilo da se onim muškarcima sa IO koji žele da masturbiraju obezbedi privatnost u kući. - Skrivena masturbacija je prihvatljiva forma seksualnog ispoljavanja za muškarce sa IO.		
Faktor III	Seksualna edukacija muškaraca sa UIO	$\alpha=,6802$
- Razgovori o seksualnim odnosima podstiču promiskuitet kod muškaraca sa IO - Najbolje je ne razgovarati na temu seksa sa muškarcim sa IO pre puberteta.		
Faktor IV	Samokontrola muškaraca sa UIO	$\alpha=,315$
- Muškarci sa IO obično imaju manje interesovanja za seks u odnosu na ostale muškarce. - Muškarci sa IO se lakše seksualno uzbuđuju nego drugi muškarci.		
Faktor V	Seksualne veze muškaraca sa UIO	$\alpha=,572$
- Odraslim muškarcima sa IO, ako oni to žele, trebalo bi dozvoliti da budu u heteroseksualnoj vezi, pod uslovom da se spreči neželjena trudnoća i da se nikom ne nanese bilo kakva šteta. - Odraslim muškarcima sa IO trebalo bi dozvoliti da budu u homoseksualnoj vezi, ako to oni žele.		

Usled niske pouzdanosti interne konzistencije ($\alpha < 60$) poslednja dva faktora (IV i V) su isključena iz dalje analize. Zadržana trofaktorska solucija objašnjava oko 37% ukupne varijanse varijabli.

Generalno, specijalni edukatori ispoljavaju pozitivne stavove prema seksualnosti žena i muškaraca sa UIO (tabela 3). Najpozitivnije stavove imaju na dimenziji Nereproduktivno seksualno ponašanje osoba sa UIO, dok su negativniji stavovi iskazani prema ostvarivanju prava na roditeljstvo ovih osoba.

Tabela 3 – Prosečne vrednosti skorova na izolovanim faktorima

Dimenzija	N	AS	SD	Minimum	Maximum
Roditeljstvo žena sa UIO	221	3,7311	,97067	1,29	5,71
Nereproduktivno seksualno ponašanje žena sa UIO	221	4,4600	,72425	2,17	6,00
Seksualna prava žena sa UIO	216	4,2415	,72474	2,17	5,67
Seksualna edukacija žena sa UIO	216	3,9855	,70443	2,25	5,50

Dimenzija	N	AS	SD	Minimum	Maximum
Roditeljstvo muškaraca sa UIO	212	3,8804	,76296	2,09	5,55
Nereproduktivno seksualno ponašanje muškaraca sa UIO	221	4,5339	,74674	2,00	6,00
Seksualna edukacija muškaraca sa UIO	216	3,8603	,76277	2,00	6,00

Uticaj godina starosti ispitanika na stavove prema seksualnosti žena i muškaraca sa UIO u odnosu na ekstrahovane faktore

Primenom jednosmerne analize varijanse ispitivane su starosne razike u stavovima prema seksualnosti žena i muškaraca sa UIO, pri čemu su posebne analize rađene za stavove prema ženskoj (tabela 4) i muškoj seksualnosti (tabela 3).

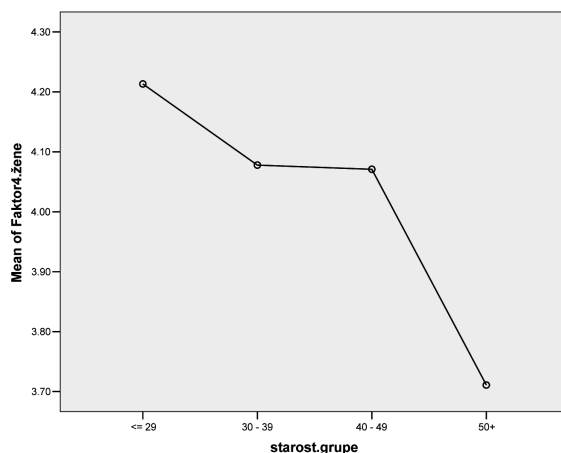
Tabela 4 - Starosne razlike u stavovima prema seksualnosti žena sa UIO

Stavovi prema seksualnosti žena sa UIO	F	p
Roditeljstvo žena sa UIO	,308	,820
Masturbacija žena sa UIO	2,569	,055
Seksualna prava žena sa UIO	,660	,577
Seksualna edukacija žena sa UIO	5,485	,001

$p < 0,05$

U odnosu na dimenziju Seksualna edukacija žena sa UIO, post hok Šefeovim testom su dobijene značajne razlike između najstarijih ispitanika i ispitanika prve i druge starosne kategorije, u smeru negativnijih stavova kod najstarije grupe (grafikon 3). Statistički značajne razlike nisu uočene na ostalim dimenzijama.

Grafikon 3 - Starosne razlike u odnosu na dimenziju Seksualna edukacija žena sa UIO

U odnosu na stavove prema muškoj seksualnosti, dobijene su značajne razlike samo na dimenziji Seksualna edukacija muškaraca sa UIO (tabela 4).

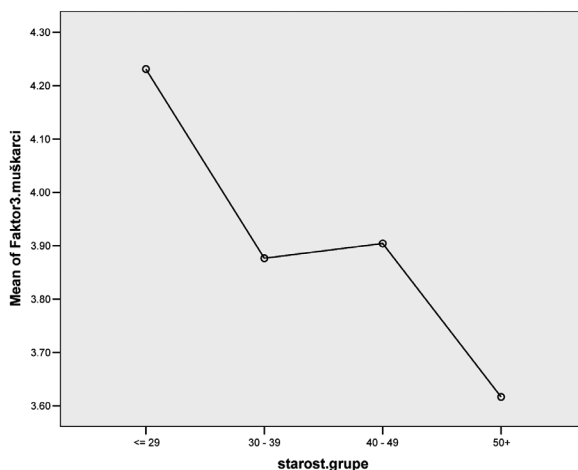
Tabela 5 - Starosne razlike u stavovima prema seksualnosti muškaraca sa UIO

Stavovi prema seksualnosti muškaraca sa UIO	F	P
Roditeljstvo muškaraca sa UIO	,091	,965
Masturbacija muškaraca sa UIO	1,279	,282
Seksualna edukacija muškaraca sa UIO	4,983	,002

$p < 0.05$

Post hoc Šefeovim testom značajne razlike su pronađene samo između najmlađe i najstarije grupe, u smeru pozitivnijih stavova kod najmlađe starosne grupe ispitanika (grafikon 4).

Grafikon 4 - Starosne razlike u odnosu na dimenziju Seksualna edukacija muškaraca sa UIO

U odnosu na ukupan skor na upitniku o stavovima prema seksualnosti osoba sa UIO, primenom jednosmerne analize varijanse, nisu uočene značajne razlike prema starosti ispitanika (tabela 6).

Tabela 6 – Razlike između starosnih grupa u odnosu na ukupan skor na upitniku ASQ-ID

	F	p
Razlike između starosnih grupa prema ukupnom skor na upitniku	2,041	,110

$p < 0,05$

Razlike u stavovima u odnosu na iskustvo u radu sa osobama sa IO

Primenom jednosmerne analize varijanse ispitan je uticaj iskustva u radu sa osobama sa IO na razlike u stavovima prema seksualnosti žena i muškaraca sa UIO. Posebne analize su rađene za stavove prema ženskoj i muškoj seksualnosti (tabela 7).

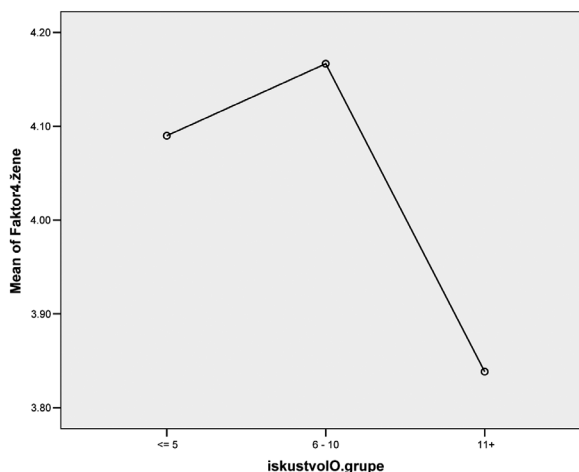
Tabela 7 – Uticaj iskustva u radu sa osobama sa IO na dimenzije seksualnosti

Stavovi prema seksualnosti žena sa umerenom UIO	F	p
Roditeljstvo žena sa UIO	,315	.730
Nereproduktivno seksualno ponašanje žena sa UIO	3,324	.038
Seksualna prava žena sa UIO	,703	.496
Seksualna edukacija žena sa UIO	4,375	.014
Stavovi prema seksualnosti muškaraca sa UIO	F	p
Roditeljstvo muškaraca sa UIO	,839	,434
Nereproduktivno seksualno ponašanje muškaraca sa UIO	3,755	,025
Seksualna edukacija muškaraca sa UIO	3,370	,036

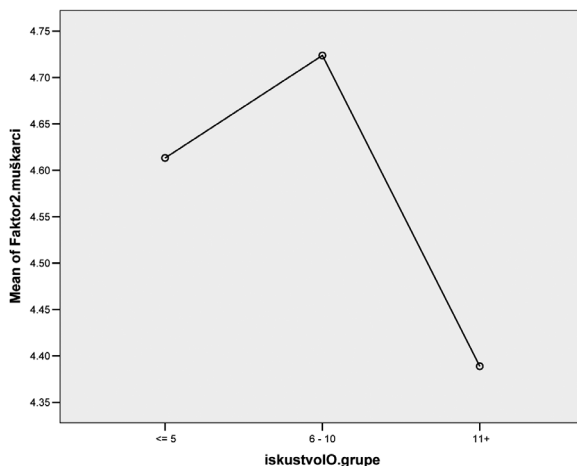
$p < 0.05$

Post hoc Šeifeovim testom značajne razlike su uočene samo između druge i treće grupe i to ponovo na dimenziji Seksualna edukacija žena sa UIO (grafikon 5), kao i na dimenziji Nereproduktivno seksualno ponašanje muškaraca sa UIO (grafikon 6). Specijalni edukatori sa više od 11 godina iskustva u radu sa osobama sa IO ispoljili su negativnije stavove u odnosu na one sa kraćim iskustvom.

Grafikon 5 – Odnos iskustva u radu sa osobama sa IO i stava prema dimenziji Seksualna edukacija žena sa UIO

Grafikon 6 – Odnos iskustva u radu sa osobama sa IO i stava na dimenziji Nereproduktivno seksualno ponašanje muškaraca sa UIO

T-testom nezavisnih uzoraka upoređeni su stavovi specijalnih edukatora koji imaju iskustvo u radu sa osobama sa UIO i onih ispitanika koji nisu radili sa ovom populacijom. Specijalni edukatori sa iskustvom su imali značajno negativniji stav prema roditeljstvu i seksualnoj edukaciji žena sa UIO, kao i prema seksualnoj edukaciji muškaraca sa UIO u odnosu na ispitanike bez iskustva u radu sa osobama sa UIO (tabela 8).

Tabela 8 – Stav prema različitim dimenzijama seksualnosti u odnosu na iskustvo u radu sa osobama sa UIO

Stavovi prema seksualnosti žena sa UIO	Iskustvo	AS	SD	t	p
Roditeljstvo žena sa UIO	Ima	3,6523	,97582	-2,129	,034
	Nema	3,9911	,95236		
Nereproduktivno seksualno ponašanje žena sa UIO	Ima	5,3341	,91663	-,248	,804
	Nema	5,3702	,73186		
Seksualna prava žena sa UIO	Ima	4,2710	,71148	1,069	,286
	Nema	4,1418	,79093		
Seksualna edukacija žena sa UIO	Ima	3,9291	,72757	-2,181	,030
	Nema	4,1889	,62932		
Stavovi prema seksualnosti muškaraca sa UIO	Iskustvo	AS	SD	t	p
Roditeljstvo muškaraca sa UIO	Ima	3,8263	,76721	-1,811	,072
	Nema	4,0530	,73205		
Nereproduktivno seksualno ponašanje muškaraca sa UIO	Ima	4,5578	,78403	1,148	,252
	Nema	4,4167	,61862		
Seksualna edukacija muškaraca sa UIO	Ima	3,7857	,78714	-2,459	,015
	Nema	4,0938	,66835		

Primenom jednosmerne analize varijanse se pokazalo da dužina iskustva u radu sa osobama sa UIO nije imala značajan uticaj na razlike u stavovima prema pojedinim dimenzijama seksualnosti (tabela 9).

Tabela 9 – Stav prema različitim dimenzijama seksualnosti u odnosu na godine iskustva u radu sa osobama sa UIO

Stavovi prema seksualnosti žena sa UIO	F	p
Roditeljstvo žena sa UIO	,279	,757
Nereproduktivno seksualno ponašanje žena sa UIO	1,280	,281
Seksualna prava žena sa UIO	1,807	,168
Seksualna edukacija žena sa UIO	1,847	,161
Stavovi prema seksualnosti muškaraca sa UIO	F	p
Roditeljstvo muškaraca sa UIO	,709	,494
Nereproduktivno seksualno ponašanje muškaraca sa UIO	,566	,569
Seksualna edukacija muškaraca sa UIO	1,521	,222

Relacije stavova prema seksualnosti osoba sa umerenom IO i osoba iz opšte populacije

U cilju ispitivanja razlika u stavovima prema seksualnosti osoba sa umerenom IO i osoba iz opšte populacije, primenjen je t-test za zavisne uzorke. Stavovi prema seksualnosti osoba iz opšte populacije su operacionalizovani kao sumacioni skorovi na ajtemima upitnika GP, pri čemu su urađeni i posebni skorovi za stavove prema ženskoj (GP1 – GP9) i muškoj seksualnosti (GP10 – GP18) osoba iz opšte populacije. Stavovi prema seksualnosti osoba sa UIO su operacionalizovani kao sumacioni skorovi ajtema upitnika ID koji odgovaraju ajtemima upitnika GP. Kao i u slučaju stavova prema seksualnosti osoba iz opšte populacije, i ovde su posebno izračunati skorovi za stavove prema ženskoj, muškoj i prema seksualnosti osoba sa UIO.

Tabela 10 - Razlike između stavova prema seksualnosti žena i muškaraca sa UIO i seksualnosti žena i muškaraca iz opšte populacije

	Populacija	AS	SD	t	p
ženski pol	IO	4,3952	,59938	10,319	,000
	opšta	4,7286	,58137		
muški pol	IO	4,3966	,53870	10,856	,000
	Opšta	4,7273	,55906		
Oba pola	IO	4,3983	,54354	12,693	,000
	opšta	4,7413	,54526		

Postoje značajne razlike u stavovima prema seksualnosti žena sa umerenom IO i žena iz opšte populacije, kao i stavova prema seksualnosti muškaraca sa UIO i muškaraca iz opšte populacije. Negativniji stavovi su izraženi i prema seksualnosti žena i prema seksualnosti muškaraca sa UIO. Kada se poredi stavovi prema

seksualnosti osoba sa UIO i stavovi prema seksualnosti osoba iz opšte populacije, nezavisno od pola, ispitanici ispoljavaju značajno pozitivnije stavove prema seksualnosti osoba iz opšte populacije (tabela 10).

Tabela 11 - Razlike između stavova prema seksualnosti unutar populacije osoba sa UIO i osoba iz opšte populacije

Populacija	Pol	AS	SD	t	p
IO	žene	4,0824	,50774	,777	,438
	muškarci	4,0714	,50175		
OPŠTA	žene	4,7437	,58280	1,566	,119
	muškarci	4,7117	,57786		

Primenom t-testa za zavisne uzorke nisu uočene značajne razlike u stavovima specijalnih edukatora prema osobama sa UIO i osobama iz opšte populacije različitog pola (tabela 11).

DISKUSIJA

Faktorskom analizom upitnika ASQ-ID izdvojeno je više faktora koji podržavaju multidimenzionalni koncept seksualnosti. Iz upitnika kojim se ispituju stavovi prema seksualnosti muškaraca i upitnika kojim se ispituju stavovi prema seksualnosti žena sa UIO, izdvojeno je po pet faktora. U oba slučaja, sadržaji prva dva faktora (Roditeljstvo muškaraca/žena sa UIO i Nereproduktivno seksualno ponašanje muškaraca/žena sa UIO) odgovaraju istoimenim faktorima autora upitnika (Cuskelly, Gilmore, 2007) uz izuzetak nekoliko pridodatih ajtema. Razlike u grupisanju ajtema na ostalim dimenzijama seksualnosti u odnosu na grupisanje ajtema i faktore koje navodi autor upitnika ne daju opravdanja da se u potpunosti prihvati faktorska struktura autora upitnika.

Godine starosti ispitanika su se pokazale kao značajna varijabla, ali samo za pojedine dimenzije seksualnosti. Ispitanici preko 50 godina starosti su imali negativniji stav prema seksualnoj edukaciji žena i muškaraca sa UIO u odnosu na ostale starosne grupe ispitanika. Ovi rezultati upućuju na manju spremnost starijih ispitanika da započnu razgovore na temu seksa i braka sa osobama sa UIO, percipirajući seksualno ponašanje žena i muškaraca sa UIO kao značajan problem za osobe koje o njima brinu. Kjuski i Gilmore pronalaze da su ispitanici stariji od 60 godina imali negativnije stavove na svim dimenzijama seksualnosti u odnosu na mlađe ispitanike (Cuskelly, Gilmore, 2007). Druga istraživanja takođe potvrđuju da stariji ispitanici imaju radikalnije tj. negativnije stavove prema seksualnosti osoba sa IO (Karellou, 2003; Drummond, 2006; Swango-Wilson 2008; Esterle et al., 2008).

Pored godina starosti, pokazalo se da i godine iskustva u direktnom radu sa osobama sa IO mogu imati uticaj na pojedine dimenzije stavova prema seksualnosti. Specijalni edukatori sa radnim angažmanom dužim od 11 godina su imali negativnije stavove prema seksualnoj edukaciji žena sa UIO i nereproduktivnom seksualnom ponašanju (masturbaciji) muškaraca sa UIO. Međutim, kada je u pitanju iskustvo u radu sa osobama sa umerenom IO, ispitanici koji nisu imali iskustva u radu sa ovom populacijom imali su pozitivnije stavove prema seksual-

noj edukaciji žena i muškaraca sa UIO, kao i roditeljstvu žena sa UIO u odnosu na specijalne edukatore sa iskustvom. Dužina iskustva u radu sa osobama sa UIO nije imala uticaja na značajnost razlika u stavovima prema pojedinim dimenzijama. Moguće je da specijalni edukatori koji rade ili su radili sa osobama sa UIO i koji imaju generalno više godina iskustva u radu sa osobama sa IO, ispoljavaju veću opreznost kada su u pitanju razgovori o seksualnim odnosima i braku i ostvarivanje roditeljske uloge žena sa UIO.

Kada se sagledaju stavovi svih specijalnih edukatora zajedno, nezavisno od njihove starosti, najnegativniji stavovi su ispoljeni prema dimenziji roditeljstva osoba sa UIO, dok su najpozitivniji prema nereproduktivnom seksualnom ponašanju (masturbaciji) ovih osoba. Slični nalazi dobijeni su i u ranijim studijama u kojim se veliki broj nastavnika i profesionalaca koji rade sa populacijom IO protivni braku i roditeljstvu ovih osoba (Leyser, Abrams 1982; Brantlinger, 1988a, 1988b, 1992a; Wolfe, 1997, prema Aunos, Feldman, 2002). U novijem istraživanju koje su sproveli Kjuski i Brajd (Cuskely, Bryde, 2004), roditelji i osoblje su imali negativnije stavove prema oblasti roditeljstva osoba sa umerenom IO u odnosu na druge aspekte seksualnosti. Pozitivniji stavovi prema masturbaciji odgovaraju nalazima Jula i saradnika, koji su ispitivali osoblje koje je puno radno vreme angažovano oko brige osoba sa IO. Ispostavilo se da osoblje ima liberalne stavove u pogledu masturbacije i obezbeđivanja privatnosti za njeno ispoljavanje (Yool et al., 2003). Brak i roditeljstvo postavljaju veće zahteve pred neku osobu i mogu imati dalekosežnije posledice po okruženje u odnosu na nereproduktivne oblike seksualnog ponašanja, kao što je masturbacija. Negativnije sagledavanje mogućnosti roditeljstva osoba sa UIO verovatno je povezano sa mišljenjem da su ove osobe manje kompetentne da ostvare ulogu roditelja.

Rezultati naše studije upućuju da specijalni edukatori imaju niži nivo prihvatanja seksualnosti osoba sa UIO u odnosu na seksualnost osoba opšte populacije. U studiji koju je sprovela Svango-Vilson osoblje je vlastito seksualno ponašanje sagledavalo kao drugačije i pozitivnije u odnosu na iste oblike seksualnog ponašanja kod osoba sa IO (Swango-Wilson, 2008). Autor smatra da uspešni seksualni programi za osobe sa IO prvenstveno moraju biti usmereni na stavove i percepciju primarnog osoblja. Značaj stavova osoblja o ovoj problematici ističu i Kjuski i Brajd (Cuskely, Bryde, 2004) navodeći da bez prihvatanja seksualnosti osoba sa IO ni odgovarajuća seksualna edukacija ne može biti prihvaćena.

Ograničenje ovog istraživanja ogleda se u činjenici da su analizirani samo stavovi specijalnih edukatora koji su pristali da učestvuju u istraživanju. Ostaje sumnja da su u istraživanju uzeli učešće specijalni edukatori koji imaju generalno liberalnije stavove i pokazuju veću spremnost da razgovaraju na temu seksualnosti.

ZAKLJUČAK

Ovom studijom učinjen je pokušaj sticanja bližeg uvida u stavove specijalnih edukatora prema seksualnosti osoba sa UIO, koje treba uzeti u obzir prilikom osmišljavanja i realizacije programa seksualne edukacije.

Mogućnost osoba sa UIO da ostvare svoje seksualne potrebe u velikoj meri zavisi od stavova njihovog okruženja. Pored toga što rezultati ukazuju na generalno

pozitivne stavove specijalnih edukatora, neophodno je dalje raditi na njihovom unapređenju, pošto lični stavovi edukatora mogu odrediti meru u kojoj će osobe sa UIO ostvariti svoja seksualna prava.

LITERATURA

1. Ahlborn L. J., Panek, P. E., Jungers, M. K. (2008). College students' perceptions of persons with intellectual disability at three different ages, *Research in Developmental Disabilities*, 29(1), 61-69.
2. Aunos M., Feldman M. A. (2002). Attitudes towards sexuality, sterilization and parenting rights of persons with intellectual disabilities, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 15(4), 285-296.
3. Bazzo G., Nota L., Soresi S., Ferrari L., Minnes P. (2007), Attitudes of social service providers towards the sexuality of individuals with intellectual disability, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20(2), 110-115.
4. Crafft A., Crafft M. (1981). Sexuality and Mental Handicap: A Review, *British Journal of Psychiatry*, 1181 (139), 494-505.
5. Cuskelly M., Gilmore L. (2007). Attitudes to Sexuality Questionnaire (Individuals with an Intellectual Disability): Scale development and community norms, *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 32(3), 214-221.
6. Cuskely M., Bryde J. (2004). Attitudes towards the sexuality of adults with an intellectual disability: parents, support staff, and a community sample, *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 29(3), 255-264.
7. Drummond E. (2006). Attitudes towards sexuality: A pilot study in Ireland, *Learning Disability Practice*, 9(4), 28-34.
8. Esterle M., Munoz Sastre M. T., Mullet E. (2008). Judging the acceptability of sexual intercourse among people with learning disabilities: French Laypeople's Viewpoint, *Sexuality and Disability*, 26(4), 219-227.
9. Gilmore L., Chambers B. (2010). Intellectual disability and sexuality: attitudes of disability support staff and leisure industry employees, *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 35(1), 1-22.
10. Glumbić N. (2007). Etičke dileme u prevenciji i tretmanu ometenosti, Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji, Zlatibor, Srbija, 30.maj-03.jun 2007, str. 187-212.
11. Glumbić N., Milačić-Vidojević I., Kaljača S. (2009). Faktorska struktura skala za procenu stavova prema osobama sa intelektualnom ometenošću, u D. Radovanović (ur.) Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji, FASPER, 269-285.
12. Grieve A., McLaren, S. Lindsay W., Culling E. (2008): Staff attitudes towards the sexuality of people with learning disabilities: a comparison of different professional groups and residential facilities, *British Journal of Learning Disabilities*, 37(1), 76-84.
13. Hižman E. N., Leutar Z., Kancijan S. (2008). Stavovi građana prema osobama s invaliditetom u Hrvatskoj u usporedbi s Europskom unijom, *Socijalna ekologija*, 17(1), 71-93.
14. Karellou J. (2003). Laypeople's attitudes towards the sexuality of people with learning disabilities in Greece, *Sexuality and Disability*, 21(1), 65-84.
15. Katz S., Shemesh T., Bizman A. (2000). Attitudes of university students towards the sexuality of persons with mental retardation and persons with paraplegia, *The British Journal of Developmental Disabilities*, 46(2), 109-117.
16. Lumley A., Scotti J. R. (2001). Supporting the sexuality of adults with mental retardation: Current status and future directions, *Journal of Positive Behavior Interventions*, 3(2), 109-19.

17. Morentin R., Arias B., Jenaro C., Rodríguez-Mayoral M., McCarthy M. (2008). Love and loving relationships in people with learning disabilities: A scientific approach, *Tizard Learning Disability Review*, 13(2), 33-42.
18. Swango-Wilson A.(2008). Caregiver perception of sexual behaviors of individuals with intellectual disabilities, *Sexuality and Disability*, 26(2), 75–81.
19. Štulhofer A. (2009). Sociokulturni i psihosocijalni aspekti rizičnoga seksualnog ponašanja, *Medicus*, 18(1), 123 – 129.
20. Teodorović B., Mišić D. (1994). Seksualno ponašanje osoba s umjerenom i težom mentalnom retardacijom, *Defektologija*, 30(2), 161-168.
21. Trebješanin Ž. (2001). Rečnik psihologije, Stubovi kulture, Beograd.
22. Wolfe S. P. (1997). The influence of personal values on issues of sexuality and disability, *Sexuality and Disability*, 15(2), 69-90.
23. Yool L., Langdon E. P., Garner K. (2003). The Attitudes of medium-secure unit staff toward the sexuality of adults with learning disabilities, *Sexuality and Disability*, 21(2), 137-150.

ATTITUDES TOWARD THE SEXUALITY OF ADULT INDIVIDUALS WITH MODERATE INTELLECTUAL DISABILITY

Slobodan Banković, Bojan Dučić, Mirjana Đorđević
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

During growing up and sexual maturation of individuals with an intellectual disability, special educators have significant role and they are expected to present real possibilities of partnership for individuals with an intellectual disability; to produce conditions for the evolution of their sexuality; and also to cooperate with family in order to help in accepting the sexuality of their children.

The subject of this research is an examination of the attitudes of certified special educators, with experience in working with individuals with an intellectual disability, toward sexuality of individuals with moderate intellectual disability.

The focus was the attitude of special educators employed in schools and daycare facilities, in the Republic of Serbia. The Attitudes to Sexuality Questionnaire of Individuals with an Intellectual Disability (ASQ-ID) was used for attitudes questionnaire, as well as the short version of this questionnaire, which was applied for assessment of attitudes towards sexuality of individuals belonging to general population (ASQ-GP). Different aspects of human sexuality were included.

Factor analysis of both questionnaires was made. Correlation of the attitudes toward sexuality of individuals with an Intellectual Disability, and attitudes toward sexuality of individuals belonging to the general population were also examined.

Results were considered in the light of recent researches where the above mentioned questionnaires were applied, and also research that includes issues of perception of sexuality of individuals with an Intellectual Disability.

Key words: moderate intellectual disability , attitudes, sexuality.